

Michniewicz, Wojciech

"A stało się to wszystko, aby się
wypełniły słowa Pisma" czyli o tzw.
"formułach wypełnienia" u Mt 26,47-57 :
cz.II : teologia wypełnienia

Studia Teologiczne 19, 23-42

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. WOJCIECH MICHNIEWICZ

«A STAŁO SIĘ TO WSZYSTKO, ABY SIĘ
WYPEŁNIŁY PISMA»
CZYLI O TZW.
FORMUŁACH WYPEŁNIENIA U MT 26,47-57

Część II: Teologia wypełnienia

W tej części¹ pragnę nakreślić Mateuszową teologię wypełnienia, biorąc jako podstawę teksty o wypełnieniu, które spotykamy w Ewangelii. Chcę tu również szerzej zaprezentować różne, często bardzo trafne, poglądy egzegetów w kwestii pochodzenia cytatów i formuł oraz bazującej na nich teologii Ewangelisty. Cel będzie zatem zrealizowany w dwu etapach: przedstawienie cytatów i formuł wypełnienia u Mateusza (1) oraz ich wpływu na oraz roli w teologii Mateuszowej (2).

1. Cytaty i formuły wypełnienia u Mateusza

Na wstępie trzeba wprowadzić jasne rozróżnienie co do zakresów semantycznych pomiędzy samym cytatem a wprowadzeniem do niego. Jest szereg terminów używanych w różnych językach w celu opisanie zjawiska cytatów starotestamentowych adaptowanych przez autorów / redaktorów tekstów NT. Są one określane jako: «biblical quotations» (Johnson), «formula quotations» (Soares Prabhu, Davies-Allison), «formal quotations» (Gundry), «fulfillment quotations» (Davies-Allison, Howell, Knowles, Luz, Menken), «formula citations» (Brown, Johnson, Soares Prabhu), «fulfillment citations» (Brown, Carter), «proof texts» (Argyle, Johnson), «Reflexionszitate»² (Sand, Senior), «Erfüllungszitate»³

¹ Część pierwsza niniejszego artykułu ukazała się w poprzednim numerze *Studiów Teologicznych* (18 /2000/ 11-38).

² Gdyż są skonstruowane «na sposób refleksji osobistej *a posteriori*...» (J.M. Van Cangh, «La Bible de Mathieu», 205).

(Rothfuchs, Sand). Formuły wprowadzenia są określane jako: «citation formula» (Knowles), «introductory formula» (Knowles, Soares Prabhu, Luz), «„formula” introduction» (Stanton), «formules d'introduction» (Van Cangh), oraz «Erfüllungsformel» (Luz). Niektóre z tych terminów są moim zdaniem wieloznaczne, nieprecyzyjne, co może powodować niekiedy trudności w poprawnym zrozumieniu, jak to jest na przykład z «fulfillment formulae» (Knowles), «fulfillment formula form» (Soares Prabhu), czy też «formulas» (Metzger, Stanton)⁴. Aby uniknąć wszystkich tych problemów proponuję wykorzystanie dwu zwrotów: «formuła wypełnienia» w odniesieniu do frazy wprowadzającej oraz «cytat wypełnienia» w odniesieniu do cytatu ze ST.

Drugą kwestią wstępną jest określenie, które cytaty u Mateusza winny być uważane za cytaty wypełnienia w sensie właściwym. Sądzę, że wyłącznie te, które są powiązane z poprzedzającą je formułą wypełnienia. Stosownie do tego mamy 10 następujących przypadków: 1,22-23; 2,15; 2,17-18; 4,14-16; 8,17; 12,17-21; 13,14-15; 13,35; 21,4-5; 27,9-10⁵. Dwa inne: 2,23 oraz 26,56 zawierają jedynie formułę wypełnienia bez jakiegokolwiek dokładnego cytatu. W 2,5b-6 nie mamy typowej formuły wprowadzającej z *plēroō*, która determinuje rodzaj jednostki jako formuła wypełnienia, a cały cytat jako cytat wypełnienia. Może on być nazwany cytatem wypełnienia wyłącznie pośrednio⁶. To samo można rzec na temat Mt 3,3⁷.

³ Ponieważ «formuła wprowadzenia posługuje się czasownikiem *plēroō*» (J.-M. Van Cangh, «La Bible de Mathieu», 205).

⁴ Por. nieprecyzyjne użycie zwrotu «fulfillment quotations» przez M. Knowlesa (*Jeremiah*, 29-30) w odniesieniu do formuł wypełnienia.

⁵ D.P. Senior (*The Passion of Jesus*, 88) usiłuje powiązać Mateuszowe cytaty wypełnienia z odpowiednimi passusami ST uzyskując następującą listę: 1,22 (Iz 7,14), 2,15 (Oz 11,1), 2,17 (Jr 31,15), 4,15-16 (Iz 9,1-2), 8,17 (Iz 53,4), 12,18-21 (Iz 42,1-4), 13,35 (Ps 78,2, por. 2Krn 29,30), 21,5 (Iz 62,11; Za 9,9), 27,9-10 (Za 11,12-13).

⁶ W opinii G.M. Soares Prabhu (*The Formula Quotations*, 41), formuła wprowadzająca w 2,5 «została redakcyjnie zasymilowana» do grupy formuł wypełnienia.

⁷ M. Knowles (*Jeremiah*, 29-30) utrzymuje, że «Mateusz ma czternaście cytatów wypełnienia: 1,22; 2,5; 2,15; 2,17; 2,23; 3,3 (// Łk 3,4); 4,14; 8,17; 12,17; 13,14 (por. J 12,38,40); 13,35; 21,4; 26,56 (Mk 14,49, por. Mt 26,54) i 27,9», sam jednak przyznaje, że «wykorzystanie formuły wprowadzającej nie jest jednakowe we wszystkich czternastu przypadkach. Dziesięć spośród wymienionych, które używają zarówno jednoznacznej formuły cytowania (tak za wyjątkiem Mt 25,56), wszystkie one występują w wyłącznie Mateuszowym materiale». G.M. Soares Prabhu (*The Formula Quotations*, 25-41) słusznie twierdzi, że żaden z pięciu passusów (tzn. włączając 26,54) w ten sposób ominiętych nie może być poprawnie klasyfikowany jako „cytat wypełnienia” („formula citation”) (por. M. Knowles, *Jeremiah*, 30, przyp. 1).

Zamykając te obserwacje wstępne trzeba zatem powiedzieć, że ani Mt 26,54, ani 26,56 nie należą do cytatów wypełnienia⁸. Pierwszy tekst jest pytaniem retorycznym zasymilowanym do formuły wypełnienia, drugi – formułą wypełnienia o charakterze ogólnym⁹.

1.1. Ich pochodzenie

1.1.1. Cytaty wypełnienia

Współcześnie funkcjonuje szereg różniących się opinii na temat źródeł cytatów wypełnienia u Mateusza. Można je zebrać w następujące grupy:

- a. pochodzenie hebrajskie
- b. pochodzenie greckie
- c. źródła mieszane
- d. zbiór «*testimonia*»
- e. pochodzenie Mateuszowe

O hebrajskim źródle cytatów wypełnienia jest przekonana Johnson pisząc, że «były one w większości, jeśli nie całkowicie, utworzone z tekstu hebrajskiego, ale prawdopodobnie z pomocą greckiej tradycji egzegetycznej»¹⁰. Torrey idzie jeszcze dalej broniąc tezy, że cytaty mają swe pochodzenie aramejskie, podobnie jak cała Ewangelia Mateusza¹¹. Według niego, «jej podstawowym źródłem był pierwotnie aramejski Marek. Jeżeli cytaty w greckim Mateuszu w wielu miejscach zgadzają się z greckim Markiem, dzieje się tak tylko dlatego, że tłumacz Mateusza skorzystał z tego ostatniego»¹². Koncepcja ta jest teraz zarzucona głównie z motywu jednakowo głębokich greckich wpływów na tekst Mateuszowy, jak twierdzi Gundry: «aramejski tekst premateuszowy jest wykluczony przez składnik [grecki] Septuaginty tak głęboko zanurzony w tradycję, jak elementy semickie»¹³. Tak więc ten egzegeta skłania się bardziej ku źródłom greckim, w przeważającej mierze z Septuaginty, zwłaszcza w formalnych cytatach, które Mateusz dzieli z Markiem [...]. We wszyst-

⁸ Tak też W.D. Davies – D.C. Allison, Jr., (*Commentary*, 514, przyp. 68): «razem z większością [egzegetów] nie zaliczamy ani w.54, ani 56 do cytatów wypełnienia»; tak samo G.M. Soares Prabhu, *The Formula Quotations*, 31.

⁹ Zob. G.M. Soares Prabhu (*The Formula Quotations*, 46): «Mt 26,54 jest pytaniem retorycznym, a nie cytatem; Mt 25,56 jest twierdzeniem ogólnym o całościowej zgodności z Pismem aresztowania Jezusa, zasymilowanym wtórnie do postaci formuły wypełnienia». Taki sam punkt widzenia ma G.N. Stanton (*A Gospel*, 348).

¹⁰ «The Biblical Quotations», 152; zob. też s. 135.

¹¹ *Documentis*, rozdział II.

¹² Cytowane za Sh.E. Johnson («The Biblical Quotations», 135).

¹³ *The Use of the OT*, XII, cf. p. 181.

kich innych warstwach synoptycznego materiału cytowanego – formalnego i w postaci aluzji, Markowego, Łukaszowego, a zwłaszcza Mateuszowego – forma tekstu jest bardzo wymieszana, wykazująca kontakt z hebrajskim, z targumami, Septuagintą, starotestamentową Peszittą, Teodocjonem (w Dn), tradycją rabiniczną i literaturą apokryficzną. Ta mieszanina kontrastuje z przeważająco grecką (z LXX) formą cytatów starotestamentowych poprzez resztę NT¹⁴.

Pogląd ten podzielają inni komentatorzy: «Mateuszowe cytaty wypełnienia [...] odcinają się w różnym stopniu od LXX i przypominają, także w różnym stopniu, tekst hebrajski, jakkolwiek nie wszystkie odmienności od LXX są zarazem podobieństwem do tekstu hebrajskiego»¹⁵. Z punktu widzenia Menkena, «cytaty mogły być dopiero co przetłumaczone z hebrajskiego, mogą pochodzić z istniejącego tłumaczenia greckiego, mogły być ułożone na podstawie różnych tradycji tekstu»¹⁶. Te «różne tradycje tekstu» mogą być owymi wymienionymi już przez Gundry'ego: Peszitta syryjska, targumy¹⁷ i tradycja rabiniczna, przejrzana LXX¹⁸, na przykład greckie tłumaczenie Teodocjona (szczególnie w Dn), a także bardzo szeroka literatura apokryficzna¹⁹.

Innym przypuszczalnym źródłem cytatów wypełnienia ma być zbiór mocno dyskutowanych «testimonia»²⁰. Do tej domniemanej «starożytnej księgi chrześcijańskich świadectw albo tekstów dowodowych»²¹

¹⁴ *The Use of the OT*, XI.

¹⁵ M.J.J. Menken, *The Source*, 313; por. C.L. Blomberg, *Matthew*, 30.

¹⁶ *The Source*, 313-314.

¹⁷ Niektórzy są przekonani, że cytaty zostały «wzięte z aramejskiego „materiału targumicznego”, który wyrósł w Syrii wokół Ewangelii Marka» (Sh.E. Johnson, «The Biblical Quotations», 135; zob. B.W. Bacon, *Studies in Matthew*, 470-477). Również U. Luz (*The Theology*, 38) przyjmuje «hipotezę targumiczną»: «większość spośród cytatów wypełnienia [...] jest całkiem daleka od formy słownej Septuaginty, ukazując w zamian liczne wpływy z tekstu masoreckiego albo z targumów».

¹⁸ Menken jest zdania, że «trzeba sprawdzić, czy pochodzenie od takiej przejrzanej LXX mogło być wiążące również dla innych cytatów wypełnienia u Mateusza. Wydaje się być wiążące dla cytatu z Za 9,9 u Mt 21,5» (*The Source*, 327); zob. też: Id., *The Quotations*, 571-578.

¹⁹ Por. *The Use of the OT*, XI.

²⁰ Hipoteza ta była pierwotnie związana z imieniem J.R. Harrisa, lecz już w 1889 E. Hatch zaproponował to samo w judaizmie. Ze strony niemieckiej Harrisa poprzedził Ungern-Sternberg (*Der traditionelle alttestamentliche Schriftbeweis...*, Halle 1913); szerzej na temat kwestii w: W.C. Allen, *Matthew*, LXII; G. Streckler, *Der Weg der Gerechtigkeit*, 50; W. Grundmann, *Matthäus*, 73; G.M. Soares Prabhu, *The Formula Quotations*, 67-73.

²¹ Sh.E. Johnson, «The Biblical Quotations», 135; por. R.H. Gundry, *The Use of the OT*, 163.

Argyle włącza następujące wiersze Mateuszowe: 1,23; 2,6.15.18; 4,15-16; 8,17; 12,18-21; 13,35; 21,4-5; 27,9-10, a wśród nich jeden wiersz z naszej perykopy, 26,56²². Krytykę hipotezy przeprowadził Menken twierdząc, iż nie jest ona zbyt prawdopodobna, ponieważ cytaty wypełnienia tworzyłyby razem bardzo specyficzny zestaw testimoniów: oddzielone od swego kontekstu Mateuszowego, takie cytaty jak te u Mt 2,15 (=Oz 11,1); 2,18 (=Jr 31,15), albo 4,15-16 (=Iz 8,23-9,1) z trudnością byłyby zrozumiałe w zbiorze mesjańskich tekstów dowodowych²³.

Obecnie ta hipoteza, po ważnym archeologicznym odkryciu kolekcji starotestamentowych tekstów dowodowych w Qumran (4QTestim), odzyskała ponownie swoją wiarygodność.

Współczesne opinie wolą widzieć w samym Mateuszu głównego redaktora cytatów wypełnienia. Miał je przejąć ze ST i w sposób wolny przekształcić dopasowując do swych celów (tak twierdzi Van Segbroeck²⁴). Z tego też względu on sam jest odpowiedzialny zarówno za układ słowny cytatu, jak i za jego obecny kontekst.

Luz prezentuje niewielką modyfikację tego punktu widzenia. Według jego osądu, Mateusz przejął już przetłumaczone cytaty od swojej gminy chrześcijańskiej i zaadaptował do Ewangelii:

Mateusz mógł zaadaptować cytaty biblijne w pewnym szczególnym układzie słownym i przeredagować je [...]. Przyjmuję, że Mateusz zawdzięcza szereg ze swoich cytatów biblijnych pisarzom chrześcijańskim. Ponieważ wiele z tych cytatów może być użytych praktycznie tylko w ich obecnym kontekście²⁵, ci pisarze musieli przekazać i przejrzeć właściwą tradycję o Jezusie albo Ewangelii Marka. Sam Mateusz nie był zatem w mojej opinii pisarzem, lecz stał w bliskim kontakcie z pisarzami w swojej wspólnocie²⁶.

²² *The Gospel*, 3.

²³ *The Source*, 327. Por. też G.M. Soares Prabhu, 71-73; U. Luz, *Das Evangelium*, 137-139.

²⁴ «Same cytaty muszą być przypisane redakcji Mateuszowej... Wydaje się raczej, że Mateusz cytuje w sposób wolny teksty ST, które nie były jeszcze definitywnie ustalone w jego czasie i z których znał on liczne tradycje tekstualne» («Les citations», 129); por. R.E. Brown, *The Birth*, 104.

²⁵ «na przykład Oz 11,1=2,15 musiał zostać odkryty i przekazany dalej w związku z ucieczką do Egiptu; Za 9,9=21,5 w związku z wjazdem do Jerozolimy, a Za 11,13=27,9 ze śmiercią Judasza» (U. Luz, *The Theology*, 39, przyp. 28).

²⁶ U. Luz, *The Theology*, 38-39. K. Stendahl (*The School of St. Matthew*) uważa, że w pierwotnej gminie chrześcijańskiej istniała «szkoła» interpretacyjna tekstu ST wykorzystująca metodę żydowskiego komentarza (*peszer*) znaną z Qumran. Według tej metody, konkretny *passus* Pisma jest interpretowany w świetle bieżących wydarzeń. Lecz patrząc na hermeneutykę Mateuszową powinniśmy raczej rzec o «odwróconej metodzie pesze-

Menken uznaje możliwość zarówno redakcyjnego wpływu Mateusza na kształt cytatu, jak i innych źródeł: «jest możliwe, że ewangelista tłumacząc z hebrajskiego czy też łącząc różne tradycje tekstowe, był odpowiedzialny za formę słowną, lecz jest równie możliwe, że wziął cytat z istniejącego tłumaczenia greckiego albo z kolekcji testimoniów»²⁷.

Jakkolwiek nie jest sprawą łatwą określić, jakie źródła zostały wykorzystane przez ostatniego redaktora cytatów wypełnienia oraz jak i w jakim stopniu on je przekształcił, możemy jednak stwierdzić, iż wykorzystał je w szerokim zakresie, aby osiągnąć swój cel zarówno literacki²⁸, jak i teologiczny.

1. 1. 2. *Formuły wypełnienia*

Co do genezy formuł wypełnienia w Ewangelii Mateusza panuje powszechny konsensus między egzegetami, że ich forma jest redakcyjna²⁹. Komentatorzy widzą Mateusza jako twórcę formuły³⁰. Nasuwa się tylko pytanie, skąd czerpał inspirację. Niektórzy twierdzą, że z tekstu masoreckiego³¹ Biblii Hebrajskiej, lecz większość egzegetów woli szukać źródeł formuły wypełnienia w Ewangelii Marka, ściśle w 14,49³². Van Canghai identyfikuje nawet jedną z formuł wypełnienia, *touto de holon gegonen*, która pojawia się w naszej perykopie w 26,56, jako czysto Mateuszową inwencję³³.

ru» stosowanej przez niego, gdyż interpretuje on bieżące wydarzenia z życia Jezusa dopasowując do nich teksty ST. Również G.M. Soares Prabhu (*The Formula Quotations*, LXI) podkreśla, że cytaty wypełnienia «[...] są niczym peszerowe wzorce z Qumran».

²⁷ *The Source*, 314. A. Sand (*Das Matthäus-Evangelium*, 6) podziela tę opinię: «tak więc można rzec, iż o jednym (jedynym) źródle dla Mateuszowego Sondergut nie może być mowy. Jeżeli mimo tego przyjmie się liczne już ukształtowane wzorce (*Vorlagen*), to jednak mimo wszystko należy pozostawić szeroką przestrzeń ustnemu przekazowi i działalności redakcyjnej Mateusza».

²⁸ Redakcyjne «modyfikacje cytatów z Marka i z Q nie są zbyt szerokie, i często nie są one w interesie tekstu hebrajskiego, lecz po prostu celem wykreowania gładziej narracji» (Sh.E. Johnson, «The Biblical Quotations», 152).

²⁹ Zob. M.J.J. Menken, «The References to Jeremiah», 7; Id., *The Source*, 314; M. Knowles, *Jeremiah*, 30.

³⁰ Zob. J.-M. Van Canghai, «La Bible de Mathieu», 209; U. Luz, *The Theology*, 37; Id., *Das Evangelium. Mt 1-7*, 137; por. M. Knowles, *Jeremiah*, 29-30.

³¹ «Prototypami Mateuszowych formuł wypełnienia w tekście masoreckim są [...]: 1Krl 2,27; 2Krn 36,21.22; Ezd 1,1» (G.M. Soares Prabhu, *The Formula Quotations*, 62).

³² Zob. U. Luz, *Das Evangelium. Mt 1-7*, 136; Id., *The Theology*, 37; G.N. Stanton, *A Gospel*, 382, także 356-357; A.W. Argyle, *The Gospel*, 204.

³³ «Wyrażenie *touto de holon gegonen* jest właściwe redakcji Mateuszowej. Znajduje się je ponadto u Mt 26,56, w dodatku do tekstu Mk 14,49» («La Bible de Mathieu», 209).

1. 2. Ich funkcja w Ewangelii

Formuły i cytaty wypełnienia mają swoje specjalne miejsce w Ewangelii Mateusza. Już święty Tomasz wskazywał na trzy sposoby, którymi oddziałują one w tekście: «aby się okazało, że Stary Testament jest o Chrystusie, aby łatwiej Chrystusowi uwierzono, aby stała się jawna zgodność obu testamentów»³⁴. Komentatorzy dyskutują nad oryginalnością tej koncepcji: czy Mateusz sam ją wymyślił czy też znalazł jakieś wzorce w innych źródłach? Ponownie, jak przy samych cytatach i formułach, wskazuje się na Ewangelię Marka jako potencjalne lub też realne źródło tej idei dla Mateusza. Znalazł on tam, szczególnie w tekstach narracyjnych o męce³⁵ podobne zainteresowanie tekstami prorockimi interpretowanymi w duchu mesjańskim³⁶. Analiza podobieństw pokazuje, że Mateusz nie zaczerpnął tych idei z Marka wycinając je po prostu i wkładając we własny tekst, lecz modyfikował cytaty czyniąc je bardziej dostosowanymi do swoich własnych celów teologicznych³⁷. Według Knowlesa, wiedząca dla Mateusza idea w tej pracy znajduje się w 5,17:

Podstawowa zasada rządząca Mateuszowym rozumieniem Pisma jest wyartykułowana w słowie Pańskim umieszczonym na początku Jezusowego Kazania na Górze: 5,17 [...]. *Ho nomos kai hoi profētai* (zob. też 7,12; 11,13; 22,40) symbolicznie oznacza dla Mateusza całość Pisma w jego halachicznych, jak również jego prorockich aspektach. Ponadto Mateuszowe użycie *plēroō* sugeruje, że to sformułowanie odnosi się w szerszym sensie do mesjańskiego wypełnienia się Pisma w wydarzeniach z życia Jezusa. Gdyż poprzez Ewangelię Mateusza *plēroō* stale niesie brzemienne teologiczne znaczenie mesjańskiego wypełnienia, zwłaszcza gdy służy jako termin kluczowy w formułach wypełnienia³⁸.

³⁴ Cytowane za J. K n a b e n b a u e r e m (*Evangelium, Pars prior, cap. 1-13, 69-70*).

³⁵ Tak uważa Knowles: «jakkolwiek Marek nie odwołuje się do formuł wypełnienia w taki sam sposób jak Mateusz (za wyjątkiem paru odniesień do wypełnienia się Pism, np. Mk 1,2-3; 4,12; 7,6-7; 9,11-13; 11,17; 12,10-11; 14,27.49), podobnie apologetyczne i przekształcające – lub zorientowane na wypełnienie – wykorzystanie Pisma jest [...] już obecne w Markowej relacji o męce, wyjaśniając każdy istotny element ostatniego tygodnia posługi Jezusa» (*Jeremiah, 28, przyp. 1*).

³⁶ H.C. K e e (*The Function, 173*) utrzymuje, że «Marek w sposób wyraźny preferuje prorocko i eschatologicznie interpretowane fragmenty Pisma i regularnie naśladuje cytaty lub czyni aluzje w tradycji tekstowej związanej z LXX».

³⁷ W opinii G.N. S t a n t o n a, «Mateusz dodaje teksty ze Starego Testamentu do wypowiedzi Jezusa celem wzmocnienia Markowego tekstu oraz w celu pogłębienia lub rozszerzenia wiedzy słuchaczy» (*A Gospel, 333*).

³⁸ *Jeremiah, 28-29*.

Powinniśmy również pamiętać, że formuły i cytaty wypełnienia są adresowane do specjalnej grupy czytelników. Byli oni prawdopodobnie nie Żydami, a teksty Mateuszowe nie były z kolei kolekcją «tekstów dowodowych» zgromadzonych razem celem przekonania ich co do osoby Jezusa i chrześcijaństwa. Ewangelia Mateusza została zaadresowana do chrześcijan w celu wzmocnienia ich wiary w obliczu prześladowań³⁹. W opinii Hagnera, «cytaty znajdują swoje słuszne miejsce jako wsparcie interpretacyjne oraz jako ukazanie jedności Bożego planu objawionego w obietnicy i wypełnieniu»⁴⁰. Cytaty, wskazując na «Pismo zrealizowane», były we «wczesnym chrześcijaństwie potężną apologetyką»⁴¹. Ponadto Ewangelia została napisana wewnątrz wspólnoty chrześcijańskiej, która miała swój własny, odmienny od Synagogi, «nakierowany ku wypełnieniu» punkt widzenia na historię zbawienia⁴², historię skoncentrowaną wokół osoby Jezusa uznanego za Mesjasza i Syna Bożego⁴³. Hagner pisze, że ten nacisk na wypełnienie się Bożych obietnic (*plērōthē*) posiada centralne znaczenie w perspektywie Mateuszowej. *To rēthen hypo kyriou dia tou profētou* [...] dokładnie oddaje pogląd ewangelisty i wczesnego Kościoła na Pisma jako pochodzące od Boga, a przekazane ludziom przez pośrednictwo proroków⁴⁴.

Tak więc formuły i cytaty wypełnienia służą Mateuszowi, aby wyrazić ten wyjątkowy chrześcijański punkt widzenia na osobę Jezusa w nieustannie obecnej perspektywie prorocत्व ST. Według Stanton'a, «dają one komentarz do historii Jezusa i wydobywają jej głębsze znaczenie przez podkreślanie, że wszystkie jej zasadnicze cechy są w wypełnianiu się Pism»⁴⁵. A wypełnianie się Pism objawia ukrytą tam wolę Boga⁴⁶,

³⁹ Tak to rozumie R.E. Brown (*The Birth*, 98).

⁴⁰ *Matthew 1-13*, LVI.

⁴¹ W.D. Davies – D.C. Allison, Jr., *Commentary*, 577. Autorzy są przekonani, iż Mateusz chciał «zbudować naśladowców Jezusa przez wsparcie ich historii fundacyjnej autorytatywną przeszłością: a do tego celu dobrze mu służyły cytaty w postaci formuł» (*Ibid.*).

⁴² Jest to podkreślane przez A. Sanda (*Das Matthäus-Evangelium*, 5), który pisze: «cytaty refleksyjne /Reflexionszitate/ (a lepiej: cytaty wypełnienia /Erfüllungszitate/), które są charakterystyczne dla Mateusza [...], znaczą u Mateusza rozumienie „historii zbawienia” interpretując wydarzenia z życia Jezusa według modelu znaczeniowego „obietnica-wypełnienie”, jako wypełnienie i potwierdzenie starotestamentowej przepowiedni (obietnicy)». Z punktu widzenia C.L. Berga (*Matthew*, 30), «Mateusz często nie operuje bezpośrednim schematem zapowiedź – wypełnienie, lecz posługuje się typologią, aby pokazać powtarzające się modele Bożej działalności w historii zbawienia».

⁴³ Tak uważa D.P. Senior (*The Passion Narrative*, 146-147).

⁴⁴ *Matthew 1-13*, 20.

⁴⁵ *A Gospel*, 363.

⁴⁶ Jest to wyeksponowane przez W. Cartera (*Matthew*, 61-62), gdy mówi on o cytatach wypełnienia: «słuchacze rozumieją z tych dodatków, że Jezusa słowa i czyny objawiają

która teraz, krok po kroku, osiąga swą pełnię w życiu Jezusa, w Jego męce i śmierci.

Także z punktu widzenia retoryki narracyjnej formuły i cytaty wypełnienia odgrywały swą znaczącą rolę w ukształtowaniu zaufania zarówno co do osoby Jezusa jako Mesjasza, jak i Mateusza jako autora Ewangelii. W tym temacie Howell zauważa, że cytaty wypełnienia spełniają istotną funkcję retoryczną [...] w ustanowieniu pewności i autorytetu zarówno narratora jak i Jezusa. [...] [Mateusz] daje swoją narracyjną wiarygodność i wzmacnia prawdziwość swoich twierdzeń co do tego, kim jest Jezus [gdym odwołuje się do prorocत्व]. [...] Jako że starotestamentowe cytaty „formuły” są przytaczane przez narratora, także jego wiarygodność jest ustalona dla „ukrytego” czytelnika [implied reader]⁴⁷.

1. 3. Ich funkcja w perykopie 26,47-56

Wszystko to, co zostało powiedziane wcześniej, w poprzednim paragrafie, na temat funkcji formuł i cytatów wypełnienia w całej Ewangelii Mateusza, jest wiążące także dla perykopy aresztowania. Jakkolwiek cytaty wypełnienia nie mają swojej pełnej formy i są „skrócone” do formuł wypełnienia, osiągają tutaj swój ostateczny cel. Mateusz nie potrzebuje więcej jakichkolwiek dalszych cytatów ze ST w celu ukazania czytelnikom, że na osobie Jezusa obietnice ST znajdują swoje definitywne wypełnienie. Było to już wykazane szereg razy. Tak więc teraz, w czasie próby w ogrodzie Getsemani, używa on wyłącznie pytania retorycznego w 26,54 oraz podsumowującą całość formułę w 26,56, aby przywołać delikatnie, lecz wyraźnie wszystko to, co zostało powiedziane uprzednio, i aby zamknąć ostatecznie temat wypełnienia w odniesieniu do osoby Jezusa. Wola Ojca musi się wypełnić w aresztowaniu i męce Jego Syna poprzez odpowiedź pozbawioną przemocy i posłuszeństwo aż do śmierci ze strony Mesjasza.

Bożą, uprzednio objawioną wolę». W Ewangelii wskazuje na to również użycie czasownika *dei* (16,21: Jezus *musi* iść do Jerozolimy, aby tam umrzeć; 26,54: Jezus *musi* być wydany i cierpieć), który ma «odniesienie do Bożej woli» (W. Carter, *Matthew*, 212). Podobnie J.J. Kilgallen (*A Brief Commentary*, 208): «Jezus wędruje w stronę woli Boga, o której wie, iż jest wyrażona w Piśmie, że wszystko to musi się stać. Uczniowie muszą zdać sobie sprawę, że wchodzą tu w kontakt z Bożym planem, który wyznacza śmierć dla Jezusa; nic nie może tego powstrzymać».

⁴⁷ *Matthew's Inclusive Story*, 185-186.

2. Mateuszowa teologia wypełnienia

Teologia wypełnienia się Pism u Mateusza bazująca na cytatach i formułach wypełnienia zostanie nakreślona najpierw w odniesieniu do całej Ewangelii (2.1), a następnie w odniesieniu do perykopy 26,47-56 (2.2).

2. 1. W Ewangelii

Luz w swoim komentarzu do Ewangelii Mateusza napisał, iż Mateuszowy programowy nacisk na Jezusa jako Tego, który wypełnia prawo i proroków, był konieczny dla ewangelisty i dla wspólnoty chrześcijańskiej z powodu jej oddzielenia od Synagogi⁴⁸. A zatem sytuacja pierwotnej gminy chrześcijańskiej będącej już na zewnątrz Synagogi, jak i teologiczne trendy judaizmu, byłyby jednym z kluczy do lepszego zrozumienia Ewangelii. Członkowie wspólnoty szukali motywacji dla swoich roszczeń bycia prawdziwą częścią Izraela, co więcej — dziedzicami wszystkich obietnic danych przodkom i przechowanych w tekstach ST⁴⁹. Usiłowali oni znaleźć w prorocत्वach obronę i podstawę dla samookreślenia. Mając te kluczowe punkty przed oczyma, Mateusz jako jeden spośród członków tej wczesnej gminy chrześcijańskiej, napisał *biblos geneōs Iēsou Christou*, «księgę pochodzenia Jezusa Chrystusa» (Mt 1,1), która realizowałaby ten zamysł. W swej Ewangelii przedstawia on zatem Jezusa jako Tego, w którym znajduje swe wypełnienie wszystko to, co prorocy przepowiedzieli w czasach ST⁵⁰. W ten sposób wspólnota chrześcijańska, która wierzy w Niego, jest rzeczywiście tą, która kontynuuje całą tradycję żydowską i uczestniczy w obietnicach. Stosownie do opinii Daviesa – Allisona, nowa «religia Mateuszowa nie jest odrzuceniem przeszłości, lecz przeciwnie, celem długiej historii: występuje w niej jedność między starym i nowym, jedność ugruntowana w Bożym planie»⁵¹. Stąd to nie chrześcijanie są poza tradycją i ojcami, lecz ci, którzy oponują, zatracili słuszną drogę.

⁴⁸ Zob. *Das Evangelium*, 140-141.

⁴⁹ U. L u z (*The Theology*, 40) uważa, że Mateuszowa «wspólnota nie widziała siebie samej jako nowe „chrześcijańskie” zgromadzenie, lecz jako prawdziwy rdzeń narodu izraelskiego».

⁵⁰ Winniśmy pamiętać, że nie wszystkie cytaty, które Mateusz bierze ze ST, miały wcześniej swą profetyczną czy mesjańską interpretację. M. K n o w l e s uważa, że «to potencjalna zdolność dostosowania tekstu do życia Jezusa określa, czy ma on być uważany za proroczy, a zatem wypełniony na Nim» (*Jeremiah*, 26). Innymi słowy, niektóre starotestamentowe prorocत्वa «mesjańskie» stają się mesjańskimi jedynie w kontekście słów i czynów Jezusa na bazie releksury tekstów.

⁵¹ *Commentary*, 577. Rolą Mateusza byłoby «wydobycie ze skarbcza Pisma rzeczy zarówno starych, jak i nowych» (Id., 575).

Jest to jeden z kluczy — który moglibyśmy nazwać «kluczem wypełnienia» — do teologii Ewangelii⁵². W tekście odnajdujemy szereg znaków potwierdzających lub przynajmniej sugerujących prawdziwość tego stwierdzenia. Już na początku Ewangelii, kiedy Mateusz opisuje przybycie Jezusa nad Jordan, aby być ochrzczonym przez Jana, słyszymy jako pierwsze słowa wypowiedziane przez Jezusa w Ewangelii następujące zdanie: *afes arti, houtōs gar prepon estin hēmin plērōsai pasan dikaiosynēn* (3,15). Jezus przyszedł, aby wypełnić (*plēroō*) całą sprawiedliwość, albo — tłumacząc to lepiej — aby wypełnić, co jest słuszne, czego Bóg wymaga. Po tym akcie posłuszeństwa wobec woli Ojca słyszymy odpowiedź z nieba: *houtos estin ho hyios mou ho agapētos, en hō eudokēsa* (3,17). Te pierwsze, powiedzmy — programowe słowa Jezusa, wyrażają Jego pragnienie i określają Jego misję: wypełnić, czego wymaga Bóg, czynić Jego wolę. A to jest całkowicie w zgodzie z punktem widzenia «nieba», jak to potwierdza odpowiedź w 3,17.

Podobną sytuację zauważamy w scenie kuszenia w 4,1-11. Jezus walczy z szatanem i zwycięża go używając cytatów z Pism. Jako odpowiedź z nieba czytamy następujące słowa Ewangelii: *idou angeloi prosēlthon kai diēkonoun autō* (4,11). Jezusowe poddanie się woli Ojca wyrażone w użyciu słów Pisma w walce z szatanem otrzymuje teraz pełną akceptację ze strony nieba. Przykłady wspomniane powyżej wskazują, że Mateusz chciał przedstawić Jezusa nie tylko jako osobę «biernie» wypełniającą to, co zostało zapowiedziane w Pismach, ale także jako «aktywnie» akceptującą wolę Ojca i wypełniającą ją dobrowolnie i z zaangażowaniem osobistym aż do końca⁵³. Jest to potwierdzone przez samego Jezusa, kiedy naucza na Górze Błogosławieństw i zapowiada oficjalnie: *mē nomisēte hoti ēlthon katalysai ton nomon ē tous profētas. Ouk ēlthon katalysai alla plērōsai* (5,17). Po raz drugi (i ostatni) Mateusz używa tu formy *plērōsai* (jak w 3,15) celem wyrażenie postawy Jezusa. On przyszedł, aby wypełnić, to znaczy — jak sugeruje kontekst — aby zinterpretować definitywnie i ostatecznie Prawo i Proroków zgodnie z wolą swego Ojca⁵⁴. Gwoli podsumowania możemy powtórzyć za Carte-

⁵² Por. opinię R.T. France'a (*The Gospel*, 38): «Istotnym kluczem do teologii Mateusza jest to, że w Jezusie wszystkie Boże zamysły uzyskały wypełnienie».

⁵³ R.T. France (*The Gospel*, 359) zauważa, że «Jezus idzie posłusznie na spotkanie losu, który „musi” się dokonać celem wypełnienia się Pism. Syn Boży chętnie realizuje zamiśl swego Ojca. Nie ma tu odczucia, że jest On niešťczęśliwą ofiarą sił zbyt potężnych dla niego; On ma moc». M.S. Augsburg'er (*Matthew*, 299) dodaje, iż «Jego dostęp do mocy nie został wykorzystany dla Jego własnego, osobistego interesu. Raczej żył on autorytetem Pisma i jego wypełnieniem».

⁵⁴ Por. D.P. Senior, *The Passion of Jesus*, 86. C.L. Blomberg (*Matthew*, 30) czyni tu słuszną uwagę, że w 5,17 termin „wypełnić” (prawo) nie oznacza bynajmniej „zachować [je] nietkniętym”.

rem, że Mateusz [...] przedstawia Jezusa jako Tego, który przynosi ostateczną interpretację Bożej woli [...]. Jezus interpretuje tradycje skrypturystyczne (znalezione w Septuagincie...), aby wskazać na ich „prawdziwe” znaczenie (9,13; 11,10; 12,1-8; 12,9-14; 13,14-17; 15,1-20; 19,3-12; 22,34-40; 22,41-46). Słowa Mojżesza, Dawida, Izajasza i Jeremiasza, poprawnie rozumiane w świetle Jezusowej interpretacji, są przedstawione jako potwierdzenie Jego boskiego autorytetu. Także życie Jezusa ukazuje pełną zgodność z Pismami: Jego narodziny (1,23; 2,6,15,18), gdzie mieszka (2,23; 4,15-16), Jego uzdrawianie (8,17), Jego metody nauczania (przypowieści, 13,35), Jego wędrowanie w stronę Jerozolimy (21,5), Jego aresztowanie (26,56) i zdrada (27,9-10). Przyjmuje się, że autorskie grono słuchaczy jest obeznane z autorytetem tradycji skrypturystycznych, które Jezus wypełnia⁵⁵.

2. 2. W perykopie 26,47-56

Decyzja Jezusa, aby wypełnić definitywnie i ostatecznie wolę Ojca znajduje swoje apogeum w perykopie aresztowania 26,47-56⁵⁶. Po potrójnej modlitwie w 26,36-46, podczas której zwycięża pragnienie posłuszeństwa Ojcu aż do końca (*genēthētō to thelēma sou*, 26,42), Jezus odrzuca stanowczo wszelką pokusę, by uratować swoje własne życie używając siły (pytanie retoryczne z *dei genesthai*, v. 54)⁵⁷ i przekroczyć wolę Boga i

⁵⁵ *Matthew*, 86.

⁵⁶ Mamy tutaj «rzeczywisty początek Jezusowego *kairos*. W tym samym momencie, gdy jest aresztowany, Jezus deklaruje swą absolutną wolność, aby wypełnić swoją misję mesjańską stosownie do woli Boga» (D.P. Senior, *The Passion of Jesus*, 84).

⁵⁷ «Przeszywające pytanie Jezusa: „jakże więc będą wypełnione Pisma, że tak musi się stać?” (26,54) wzmacnia całkowite podporządkowanie woli swego Ojca, które zrealizował poprzez swą modlitwę: „Niech się stanie Twoja wola [*genēthētō*]” (26,42), „Tak musi się stać [*genesthai*]” (26,54). Tym sposobem Jezus wzywa tego ucznia i wszystkich, którzy będą Jego uczniami, aby połączyli się z Nim w poddaniu siebie samym nie mściwej przemocy, lecz woli Bożej wyrażonej w Pismach w mocy i poprzez moc Jezusowej modlitwy» (J.P. Heil, *The Death*, 52). W Kazaniu na Górze «Jezus już ogłosił, że „wypełnione” prawo i prorocy wskazują w stronę świata, w którym przemoc i zemsta nie mają miejsca» (D.P. Senior, *The Passion of Jesus*, 87; por. R.H. Gundry, *Matthew*, 539). Według J. Gilki (*Das Matthäus-Evangelium*, 420), Mateusz zaczerpnął wyrażenie *dei genesthai* (v.54) zasadniczo z literatury apokaliptycznej: «To *dei genesthai* ma w apokaliptyce swój wzór i może być rozumiane jako odpowiadający cytat (por. LXX Dn 2,28-29; Thdt Dn 2,45). W apokaliptyce wskazuje on na ustalony przez Boga plan zbawienia, według którego wydarzenia się rozwijają. W odniesieniu do Chrystusa Mateusz może to *dei* odnieść nie tylko do Pisma (17,10), lecz również tłumaczyć w rozumieniu apokaliptyki (por. 16,21). Prawdopodobnie łączy on na naszym miejscu oba aspekty»; por. R. E. Brown, *The Death*, I, 278. Tödt (cytowany przez D.P. Senior, *The Passion Narrative*, 148) ma odmienną opinię. Twierdzi on, że «nie możemy mówić o

Jego plan zbawienia. Jest On posłuszny aż po mękę i śmierć⁵⁸ i w ten sposób wypełnia Pisma i wolę Ojca. Nawet żołnierze, którzy przyszli, aby Go pochwytać i zmusić, aby szedł z nimi i był posłuszny ich woli, wypełniają w sposób tajemniczy wolę Boga. Garland słusznie zauważa, że «niezależnie od tajnego spisku najwyższych kapłanów, zaszyfrowanych znaków i silnego uzbrojenia, to nie ich wola się wypełnia. Syn Człowieczy jest wydany zgodnie z Bożą wolą objawioną u proroków (26,54,56). Tylko Jezus jest świadom tego faktu»⁵⁹.

Podobne słowa można wypowiedzieć o zachowaniu się Dwunastu i ich roli w Bożym planie: uczniowie, którzy *wszyscy* obiecali, że umrą z Jezusem (26,35), *wszyscy* opuścili Go i uciekli (26,56). Poprzednio pozostawili wszystko, aby pójść za Jezusem (19,27), teraz pozostawili swą godność uczniów. To nie ich pośpieszna przysięga wierności wypełnia się, lecz Pismo (Za 13,7), jak zapowiedział Jezus (26,31),⁶⁰ oraz – za celnym komentarzem Seniora – : poprzez umieszczenie ucieczki uczniów po słowach Jezusa i przez wprowadzenie jej słowem łączącym „następnie”, Mateusz zdaje się sugerować, iż dopiero jak Jezus zabrał głos te wydarzenia mogły się dokonać (jak w momencie aresztowania, por. 26,50). Jeszcze raz Ewangelia sugeruje, że poniżej chaosu i klęski w scenie pulsuje tajemnicza opatrność Boża⁶¹.

apokaliptyczno-eschatologicznej formule z *dei* w zapowiedziach męki. Racją dla „muśnięć” w odniesieniu do cierpienia Syna Człowieczego jest raczej Boża wola jako objawiona w „Piśmie”. Zdaniem D.R. B a u e r a (*The Structure*, 105), *dei* w tym sformułowaniu podkreśla «konieczność jego męki [...]. W ten sposób Jezus ukazuje swoim uczniom zarówno przez to, co mówi, jak i przez to, co czyni, że wolą Bożą dla niego jest cierpieć i umrzeć»; por. D.A. H a g n e r, *Matthew 14-28*, 790.

⁵⁸ W. C a r t e r (*Matthew*, 138-139) pisze, że «śmierć i zmartwychwstanie Jezusa są rozpoznawane jako będące Bożą wolą na inne sposoby. Jezus wyjawia, że „musi” (16,21) iść do Jerozolimy, aby umrzeć. Jego przymus pochodzi z jego podporządkowania się woli Bożej ukazanego poprzez pozostałą część narracji. Scena w Getsemani wzmacnia to poczucie obowiązku. [...] Wydarzenia związane z ukrzyżowaniem są również ukazane jako będące w zgodzie z Pismami» (26,54,56; zob. rozdz. 14). Zob. też komentarz D.P. S e n i o r a (*The Gospel*, 165): «aresztowanie Jezusa, jak również cała męka i całe jego życie, wypełniają Pisma (26,54), jak Ewangelia zanotowała to od momentu jego narodzin»; por. R.E. B r o w n, *The Death*, I, 287.

⁵⁹ *Reading Matthew*, 252. J.P. H e i l (*The Death*, 53) komentuje w podobnym duchu: «decydujące zawołanie Jezusa: „Lecz wszystko to się stało, aby zostały wypełnione Pisma proroków!” (26,56) wyjaśnia, dlaczego uzbrojony tłum wysłany przez żydowskich przywódców może Go aresztować dopiero teraz. To nie jest tak, że to oni zatryumfowali nad Jezusem, albo że on jest „przestępcą”, lecz że oni spełniają swoją rolę w wypełnieniu Bożych prorockich pism»; por. Id., *Mark 14,1-52*, 328.

⁶⁰ D.E. G a r l a n d, *Reading Matthew*, 252.

⁶¹ *The Passion of Jesus*, 89; por. Id., *The Passion Narrative*, 155; J.P. Heil, *The Death*, 53; Id., *Mark 14,1-52*, 328. O znaczeniu *tote* w 26,56b zob. D.P. S e n i o r, *The Passion of Jesus*, 89; W. C a r t e r, *Matthew*, 152, 157, przyp. 18.

Wydarzenia ogrodu Getsemani zamykają w pewnym sensie Boży plan zbawienia, na co wskazuje podsumowująca formuła wypełnienia: *touto de holon gegonen hina plērōthōsin hai grafai tōn profētōn* (v.56)⁶². W tych słowach również teologia Mateusza, teologia wypełnienia, znajduje swoje dopełnienie⁶³.

Używając słów Hagnera, «Jezus był *telos*, celem obiecanym przez ST»⁶⁴. Z punktu widzenia Ewangelisty był On tym, który rzeczywiście wypełnił w swoim życiu wszystkie oczekiwania Izraela i który sam stał się prawdziwym wypełnieniem Pism⁶⁵.

Podsumowanie

Przedmiotem naszych badań była perykopa o aresztowaniu Jezusa, 26,47-56, która stanowi drugą część Mateuszowej perykopy o ogrodzie Getsemani, 26,36-56. Odgrywa ona istotną rolę w opowiadaniu o męce w rozdziałach 26–28.

Większość cytatów ze ST, które pojawiają się w Ewangelii Mateusza, może być nazwanych cytatami wypełnienia, ponieważ ich głównym zadaniem jest ukazanie wypełnienia się obietnic ST na osobie Jezusa jako prawdziwego Mesjasza oczekiwanego przez przodków. W perykopie 26,47-56 cytaty wypełnienia występują w swej «skróconej» postaci, wyłączenie jako formuły wypełnienia: pytanie retoryczne (w.54) oraz stwierdzenie podsumowujące (w.56), oba wypowiedziane, moim zdaniem, przez samego Jezusa. Nie wprowadzają one żadnego partykularnego cytatu ze ST, gdyż są zaplanowane przez Mateusza jako końcowe dope-

⁶² W. Carter (*Matthew*, 212) komentuje ponownie: «jakkolwiek to stwierdzenie pada w kontekście aresztowania, słowo „wszystko” w stwierdzeniu wskazuje na szerszy zasięg, że cała męka jest w zgodzie z Bożą wolą».

⁶³ Z punktu widzenia D.P. Seniora (*The Passion of Jesus*, 48) cała teologia Mateusza jest skoncentrowana wokół «znaczenia, które on nadaje śmierci i zwycięstwu Jezusa». D.C. Allison, Jr. («Anticipating the Passion», 713) przedstawia podobną opinię: «Można by było zatem zaproponować [...] jako centrum myśli Mateuszowej: Jezus umarł i zmartwychwstał [...], aby wypełnić zamysły Boże».

⁶⁴ *Matthew 1-13*, LVI.

⁶⁵ Podziela tę opinię D.P. Senior (*The Passion of Jesus*, 89) mówiąc, że «dla Mateusza cały ST ma prorocką aurę, gdyż Jezus był wypełnieniem jego obietnic. Cała święta historia Izraela została skompresowana do osoby Jezusa, Syna Bożego, i znalazła w Nim swoje autentyczne wypełnienie. Dlatego Jezus Mateuszowy mógł oświadczyć: „nie przyszedłem, aby zniszczyć prawo i proroków, lecz aby wypełnić” (5,17). Ponieważ męka Jezusa była końcowym wyrazem Jezusowej misji zbawczej, ewangelista przedstawia ją jako ostateczne wypełnienie „Pism prorockich”».

Inienie wszystkich poprzednich cytatów wypełnienia. A to dopełnienie jest sfinalizowane w aresztowaniu i męce Mesjasza. Struktura części wprowadzającej drugiej formuły wypełnienia (*touto de holon gegonen*, v.56a) oraz fakt, że jest ona wypowiedziana przez Jezusa, przekonują, iż perykopa 26,47-56 jest centralnym komponentem Mateuszowej teologii wypełnienia.

Wszystkie cytaty wypełnienia, na które natrafiamy w Ewangelii jako wprowadzone przez redaktorską dłoń Mateusza, znajdują swoje «wypełnienie», a także aprobatę, gdy Jezus «podejmuje» Mateuszową metodę i akceptuje (w perykopie 26,47-56) ten rodzaj teologicznego i chrystologicznego podejścia jako w pełni uprawomocniony. W konsekwencji autor osiąga dwa cele: ukazuje, że Jezus jest rzeczywiście (1) Tym oczekiwanym, Tym, który wypełnia na sobie wszystkie obietnice dane przodkom w czasach ST, a przez to (2) doskonale wypełnia wolę swego niebieskiego Ojca. Cytaty wypełnienia w Ewangelii oraz formuły wypełnienia w perykopie 26,47-56 jako element kulminacyjny całej Mateuszowej teologii wypełnienia, tworzą swego rodzaju most pomiędzy posłuszeństwem Jezusa tekstom skrypturystycznym a Jego pełnym posłuszeństwem woli Ojca. Wypełnianie woli Bożej i pełna uległość wobec niej wydają się być zasadniczym przekazem, jaki Mateusz chce ofiarować wspólnotom chrześcijańskim. W ten sposób ukazuje on drogę chrześcijańskiego postępowania zarówno gminom kościelnym jemu współczesnym, jak i tym przyszłym.

Skróty

ABRL	The Anchor Bible Reference Library
AnBib	Analecta Biblica. Investigationes scientificae in res biblicas. Roma.
BETHL	<i>Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium</i> . Louvain.
Bib.	Biblica. Commentarii periodici Pontificii Institutu Biblici ad rem biblicam scientificae investigandam. Roma.
BiLiSe	Bible and Literature Series. Sheffield.
BWANT	Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament. Stuttgart.
CBQ	<i>Catholic Biblical Quarterly</i> . Washington, DC.
CCS.NT	Communicator's Commentary Series, New Testament. Waco TX.
CThMi	<i>Currents in Theology and Mission</i> . St. Louis, Mo.
EKK	Evangelisch-katholischer Kommentar zum Neuen Testament. Köln – Neukirchen-Vluyn.

EThL	<i>Ephemerides Theologicae Lovanienses</i> . Louvain.
FRLANT	Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments. Göttingen.
HThR	<i>The Harvard Theological Review</i> . Cambridge, Mass.
ICC	The International Critical Commentary (of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments). Edinburgh.
ID.	IDEM (= ten sam autor)
JBL	<i>Journal of Biblical Literature</i> . Philadelphia.
JSNT.S	Journal for the Study of the New Testament. Supplement Series.
NAC	The New American Commentary
NT	<i>Novum Testamentum</i> . An International Quarterly for New Testament and related studies. Leiden
NT.S	<i>Novum Testamentum, Supplements</i> . Leiden
NTTh	New Testament Theology.
RTL	<i>Revue Théologique de Louvain</i> . Louvain
ThHK	Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament. Berlin – Leipzig.
TNTC	The Tyndale New Testament Commentaries. Grand Rapids.
WBC	Word Biblical Commentary. Dallas TX.

Bibliografia

1. Komentarze

- ALLEN, W.C., *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to St. Matthew*, ICC, Edinburgh ³1912.
- ARGYLE, A.W., *The Gospel According to Matthew*, Cambridge 1963.
- AUGSBURGER, M.S., *Matthew*, CCS.NT, 1; Waco, TX, 1982.
- BLOMBERG, C.L., *Matthew*, NAC 22, Nashville 1992.
- BROWN, R.E., *The Birth of the Messiah. A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke*, ABRL, London 1977, ²1993.
- BROWN, R.E., *The Death of the Messiah: From Gethsemane to the Grave. A Commentary on the Passion Narratives in the Four Gospels*, I-II, ABRL, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1994.
- DAVIES, W.D. – ALLISON, D.C., JR., *A Critical and Exegetical Commentary on The Gospel According to Saint Matthew*, ICC 3, Edinburgh 1997.

- FRANCE, R.T., *The Gospel According to Matthew. An Introduction and Commentary*, TNTC 1, Leicester 1985, Grand Rapids 1989 (reprint).
- GARLAND, D.E., *Reading Matthew. A Literary and Theological Commentary on the First Gospel*, New York 1993.
- GRUNDMANN, W., *Das Evangelium nach Matthäus* (ThHK 1; Berlin 1968, ²1990).
- HAGNER, D.A., *Matthew 1-13*, WBC 33A, Dallas TX 1993.
- , *Matthew 14-28*, WBC 33B, Dallas TX 1995.
- KILGALLEN, J.J., *A Brief Commentary on the Gospel of Matthew*, Lewiston, N.Y., 1992.
- KNABENBAUER, J., *Evangelium secundum S. Matthaeum. Pars prior, cap. 1-13 complectens; Pars altera, cap. 14-28 complectens, Commentarius in Quatuor S. Evangelia Domini N. Jesu Christi, Cursus Scripturae Sacrae, Commentariorum in Nov. Test. Pars I in Libros historicos I.-1, I.-2, Parisiis 1903.*
- LUZ, U., *Das Evangelium nach Matthäus 1. Teilband, Mt 1-7* (EKK 1/1; Zürich – Einsiedeln – Köln – Neukirchen-Vluyn 1985, ³1992).

2. Monografie i artykuły

- ALLISON, D.C., JR., «Anticipating the Passion: The Literary Reach of Matthew 26:47-27:56», *CBQ* 56 (1994) 701-714.
- BACON, B.W., *Studies in Matthew*, New York 1930.
- BAUER, D.R., *The Structure of Matthew's Gospel. A Study in Literary Design*, *JSNT.S* 31 (=BiLiSe 15), Sheffield 1988.
- VAN CANGH, J.-M., «La Bible de Mathieu: Les citations d'accomplissement», *RTL* 6 (1975) 205-211.
- CARTER, W., *Matthew. Storyteller, Interpreter, Evangelist*, Peabody 1996.
- GUNDRY, R.H., *The Use of the Old Testament in St. Matthew's Gospel, with special reference to the Messianic Hope*, *NT.S* 18, Leiden 1967, ²1975.
- , *Matthew. A Commentary on His Literary and Theological Art*, Grand Rapids, MI 1982.
- HEIL, J.P., *The Death and Resurrection of Jesus: A Narrative-Critical Reading of Matthew 26-28*, Minneapolis 1991.
- , «Mark 14,1-52: Narrative Structure and Reader-Response», *Bib.* 71 (1990) 305-331.
- HOWELL, D.B., *Matthew's Inclusive Story. A Study in the Narrative Rhetoric of the First Gospel*, *JSNT.S* 42, Sheffield 1990.
- JOHNSON, Sh.E., «The Biblical Quotations in Matthew», *HThR* 36 (1943) 135-153.

- KEE, H.C., «The Function of Scriptural Quotations and Allusions in Mark 11-16», w E.E. ELLIS – E. GRÄBER [eds.], *Jesus und Paulus: FS für Werner Georg Kümmel zum 70. Geburtstag* (Göttingen 1975) 165-188.
- KNOWLES, M., *Jeremiah in Matthew's Gospel. The Rejected Prophet Motif in Matthaean Redaction*, JSNT.S 68, Sheffield 1993.
- LUZ, U., *The Theology of the Gospel of Matthew*, NTTh, Cambridge 1995.
- MENKEN, M.J.J., «The Source of the Quotation from Isaiah 53:4 in Matthew 8:17», *NT* 39 (1997) 313-327.
- , «The Quotations from Zech. 9,9 in Mt 21,5 and in Jn 12,15», w *John and the Synoptics* (BETHL 101; ed. A. Denaux; Leuven 1992).
- , «The References to Jeremiah in the Gospel according to Matthew (Mt 2,17; 16,14; 27,9)», *ETHL* 60 (1984) 5-24.
- METZGER, B.M., «The Formulas Introducing Quotations of Scripture in the New Testament and the Mishnah», *JBL* 70 (1951) 297-307.
- ROTHFUCHS, W., *Die Erfüllungszitate des Matthäus-Evangeliums. Eine biblisch-theologische Untersuchung*, BWANT 88; Stuttgart 1969.
- SAND, A., *Das Matthäus-Evangelium. Erträge der Forschung*, 275; Darmstadt 1991.
- VAN SEGBROECK, F., «Les citations d'accomplissement dans l'Évangile selon saint Matthieu d'après trois ouvrages récents», w *L'Évangile selon Matthieu*, BETHL 29, Gembloux 1972, 107-130.
- SENIOR, D.P., *The Gospel of Matthew*, Nashville, TN, 1997.
- , *The Passion of Jesus in the Gospel of Matthew*, Wilmington 1985.
- , «The Death of Jesus and the Birth of a New World. Matthew's Theology of History in the Passion Narrative», *CThMi* 19 (1992) 416-423.
- , *The Passion Narrative According to Matthew. A Redactional Study*, BETHL 39, Leuven 1975.
- SOARES PRABHU, G.M., *The Formula Quotations in the Infancy Narrative of Matthew. An Inquiry into the Tradition History of Mt 1-2*, (An-Bib 63; Rome 1976).
- STANTON, G.N., *A Gospel for a New People: Studies in Matthew*, Edinburgh 1992.
- STENDAHL, K., *The School of St. Matthew and Its Use of the Old Testament*, Philadelphia 1968².
- STRECKER, G., *Der Weg der Gerechtigkeit. Untersuchung zur Theologie des Matthäus* (FRLANT 82; Göttingen 1962, ²1966).
- TORREY, C.C., *Documents of the Primitive Church*, New York 1941.

AND ALL THIS HAPPEND, IN ORDER THAT SCRIPTURES BE FULFILLED". FULFILLMENT QUOTATIONS IN MT 26, 47-57

Summary

The subject of our investigation is the pericope of Jesus' arrest 26,47-56. This pericope plays its important role in the Passion Narrative of chapters 26-28.

The majority of citations from the Old Testament, which appear in the Gospel of Matthew, can be named the fulfillment quotations because their main goal is to demonstrate the fulfillment of the OT promises upon the person of Jesus as a true Messiah expected by the ancestors. In the pericope of our interest the fulfillment quotations occur in their «abbreviated» form, exclusively as the fulfillment formulas: the rhetorical question (v.54) and the summarizing statement (v.56), both pronounced in my opinion by Jesus himself. They do not introduce any particular OT citation, because are designated by Matthew as the ultimate accomplishment of all previous fulfillment quotations. And this accomplishment is realized in the arrest and passion of the Messiah. The structure of the introductory part of the second fulfillment formula (v.56a) and the fact that Jesus pronounced it, prove that our pericope is the central component of the Matthean fulfillment theology.

All fulfillment quotations, which we meet in the Gospel as introduced by Matthew's redactional hand, lead to and find their «fulfillment» and also acceptance, when Jesus «takes up» Matthew's fulfillment method and establishes (in our pericope) this kind of the theological and Christological view as totally legitimate. Consequently the author reaches two goals: he demonstrates that (1) Jesus is really «the expected one», the one who fulfills upon himself all the promises given to the ancestors in the OT times and through it (2) He perfectly accomplishes the will of the heavenly Father. The fulfillment quotations in the Gospel and the fulfillment formulas in pericope 26,47-56 as the culminative element of the whole fulfillment theology of Matthew, create a kind of a bridge between Jesus' obedience to the Scripture texts and his full obedience to the will of the Father. The accomplishment of God's will and the total obedience to it seem to be the main announcement that Matthew wants to offer to the Christian communities. Thus Matthew shows the way of the Christian life for the Church communities, those contemporaneous to him and those in future.

We have discussed the fulfillment formula problem in 26,54.56 in the following way: first in the initial researches (the first article) we have dealt with the delimitation and structure of the pericope, in which the

fulfillment verses 54 and 56 are placed. Then we have presented the exegesis of the pericope putting a certain stress on the fulfillment utterances. This second article has been dedicated to the theological meaning of the fulfillment quotations and formulas located in the whole Gospel of Matthew and in the pericope 26,47-56 and, finally, to the fulfillment theology in the Gospel.